

LANCEA REGIS

A Közösségi Régészeti Egyesület Közleményei

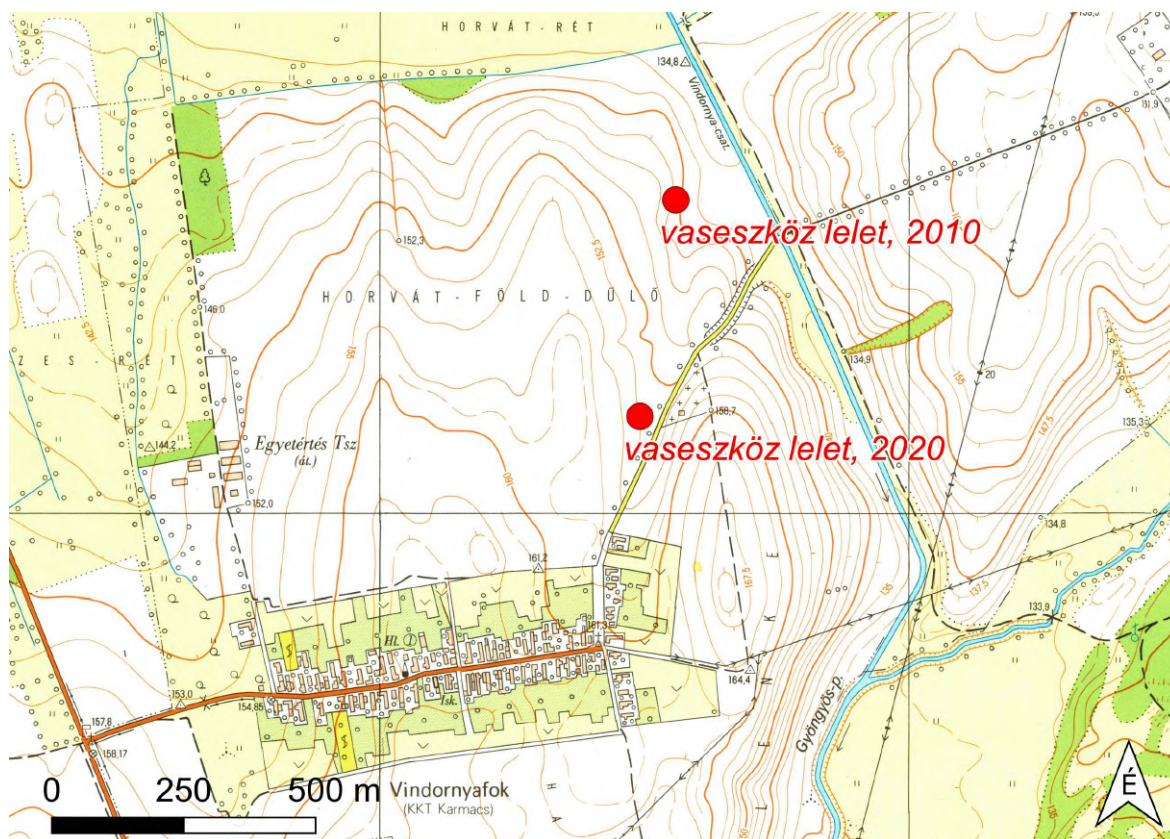
2020/6

Késő római vastárgyak Vindornyafok határából

Müller Róbert (ny. múzeumigazgató, Keszthely)*

Az utóbbi években a közösségi régészet keretében a keszthelyi Balatoni Múzeum is gyümölcsöző kapcsolatot épített ki a környék fémkeresős kutatóival. Klinger László, a múzeum régésze kért engedélyt fémkeresős kutatásra. Az ő megbízásából a múzeum külső munkatársai Horváth László és Gép Miklós 2020. február 24-én Vindornyalak határában, a 06/6 hrsz. területen, a községi temető közelében, a Vindornyafokról Zalaszántóra vezető földút túloldalán, mintegy 50 cm mélységben három tárgyból álló vasleletet találtak (koordináták: 507494 és 170182, 1. kép). A tárgyak a Balatoni Múzeum régészeti gyűjteményébe kerültek (Gy.N. 2020.12.1–3.). A közzététel engedélyéért Klinger Lászlónak tartozom köszönettel.

1. kép.
A lelőhely
(összeállította: Füredi Ágnes és Klinger László)

A lelőhely nem ismeretlen, hiszen 2010-ben a mostani lelettől északra, mintegy 400 m-re Tolnai István már talált egy jelentős késő római kori vaseszköz leletet (1. kép), amely

egy taligás eke vas alkatrészein (ekevas, csorozslya, ekehúzó lánc) kívül fejszét, két kapát, két hosszú kaszát – az egyik Pannonia eddigi egyetlen acélpengés kaszája – zablát, béklyót,

*mullerrobi@gmail.com

kerékvasalást, három kanálfúrót, sütőrostélyt és kisebb töredékeket tartalmazott (MÜLLER 2012). A most előkerült tárgyak legjelentősebb darabja egy üllő. Mellette egy újabb ekehúzó lánc és egy kisebb lánc töredéke volt.

1. **Üllő.** (Gy.N. 2020.12.03.) Hozzávetőleg kocka alakú, lefelé enyhén szűkülő, tehát

fordított csonka gúla alakú vaskos kovács üllő. M.: 19,8–21,0 cm. Felső felülete 21,2 × 16,2–17,5 cm, alig domború, szélei a használat következtében kissé peremesednek. Lent 14,8–16,2 × 18,6–19,2 cm. Az alja homorú, a sarkaihoz képest közepén 1,2 cm-t mélyül, mintha négy rövid lába lenne a tárgynak. Súly 43 kg (2–4. kép).

2. kép.
Az üllő oldalnézete
(fotó: Kiss Viktor)

3. kép.
Az üllő feülnézete
(fotó: Kiss Viktor)

4. kép.
Az üllő alja
(fotó: Kiss Viktor)

2. Ekehúzó lánc. (Gy.N. 2020.12.01.)

Háromtagú tárgy. A nagy körte alakú szem lekerekített négyzög alakú anyagból készült, H.: 28,5 cm, Sz.: 17,5 cm. A középső tag 8-as alakú, H.: 15,2 cm, Sz.: 5,3 cm. A harmadik tag is 8-as alakú, de hosszabb, és a vége ellapítva kiszélesedik, H.: 22,5 cm, Sz.: 5,3 cm, lapított végének Sz.: 3,7 cm. Teljes H.: 60,2 cm (5. kép).

3. Vaslánc. (2020.12.02.) Hiányos tárgy.

Nyolc szemből álló lánc, az utolsó tag visszahajolva korrodálódott. Az egyes szemek négyzög keresztmetszetű huzalból készültek, közepüket összenyomták, így 8-as formájúak. Hosszúságuk különböző: 5,3–7,3 cm, teljes H.: 40,5 cm (6. kép). Rendeltetését nem ismerjük.

5. kép.
Az ekehúzó lánc
(fotó: Kiss Viktor)

6. kép.
Vaslánc
(fotó: Kiss Viktor)

Az ekehúzó lánc, amely a gerendelyt és az eketaligát kötötte össze, és lehetővé tette a szántás mélységének szabályozását, a 3. században jelent meg. Az eddig ismert példányok – 26 azonosítható lelőhelyről 50 darab – döntő többsége 4. századi és Pannoniában került elő (MÜLLER 2012, 177, Függelék és 8. kép). Az egyszerű vaslánc nem keltezhető.

A lelet legfontosabb darabja az üllő. Kovács üllőket már a késő vaskorból ismerünk, a kelta üllők többnyire lefelé szűkülő csonkagúla alakúak, de lényegesen kisebbek, mint a mi példányunk. A munkácsi (Мукачево, *Ukrajna*) darab 15 cm magas, fent 9×9 , alul 5×5 cm-es (LEHOCZKY 1901, 202). Alig nagyobb a Petneházán előkerült üllő. M.: 16 cm, fent 10×10 , lent 6×6 cm, súlya 7 kg (MÜLLER 1983, 64, és 1. kép). A római korból is ismerjük ezt a formát különböző ábrázolásokról, pl. pompeji falfestményekről (BLÜMNER 1912, 368, Fig. 55; GAITSCH 1980, 342, és Taf. 3, 19a–b). A kreimbach–heidenburgi üllő és párhuzamai erősebben szűkülnek, és az aljukhoz egy nyúlvány csatlakozik, amit egy fából készült üllőtőkébe süllyesztettek (LINDENSCHMIT 1911, 256, Abb. 1. és Taf. 46, Nr. 786). Egy a miénkhez hasonló, fordított csonkakúp alakú, ún. nehéz üllő került elő Augstban. M.: 23 cm, fent $17 \times 17,2$, lent $13,4 \times 14,3$ cm, súlya 35,7 kg (MUTZ 1976, 24, és Abb. 20), amit szintén egy fatönkébe süllyesztve használhattak. De ennek a példánynak az alja nem homorú. Egy Aquileia mellett előkerült sírkövön (7. kép) a négyszöghasáb alakú üllő alja homorú, és ezt szemmel láthatóan nem süllyesztették be a tőkébe (GAITSCH 1978, 4; GAITSCH 1980, Taf. 43, 199a). Ugyancsak az 1. században készült L. Cornelius Atimetus Vatikánban őrzött sírköve, amelyen hasonló üllő látható (KLUMBACH 1971, 231, és Taf. 94). Egy marseille-i szarkofágon erőszok dolgoznak olyan üllőkön, amelyek alul hangsúlyozott csúcsokban végződnek (LINDENSCHMIT 1911, 257, Abb. 2d; BLÜMNER 1912, 369, Fig. 57). A vindornyafoki üllő legjobb párhuzamait Pompeiből ismerjük. Ezek enyhén nyújtott négyszöghasábok, aljuk enyhén homorú (GAITSCH 1980, 341–342, Nr. 8–10. és Taf. 2, 8). Becker szerint a trapezoid, tőkébe süllyesztett formák inkább az

északnyugati provinciákra voltak jellemzőek, míg a négyszögletes, alul rövid lábakkal rendelkező üllők (*Blockamboss*) inkább Itáliában és a szomszédos tartományokban terjedtek el (BECKER 2018, 23).

7. kép.

1. századi sírkő részlete az Aquileiai
Múzeumban
(GAITSCH 1978, 4)

A mai kovács üllők kivétel nélkül szarvas üllők, két végük kúpban és hasábban végződik, hogy könnyebb legyen a tárgyakat íveltre vagy szögletesre alakítani. A késő vaskorból csak kisebb példányokat ismerünk, amelyek minden bizonnyal ötvös szerszámok voltak (pl. JACOBI 1974, 12–13, Taf. 4, 21–25). A Szalcskáról közölt, a mai szarvas üllők kicsinyített másának tűnő üllőt (DARNAY 1906, 424, és 17. kép) minden bizonnyal nem a kelták készítették, hanem római kori. A római korból ismerünk nagyobb méretű szarvas üllőket is (pl. LINDENSCHMIT 1911, 256, Taf. 46. Nr. 787; GAITSCH 1980, 341, és Taf. 1,1. és 4; DOLENZ 1998, 261, és Taf. 51, W14), de ezek a késő vaskoriakhoz hasonlóan alul többnyire tuskében vagy elkeskenyedő lemezben végződnek, és ezzel rögzítették őket egy fa tőkébe.

Héphaisztosz, a sánta kovácsisten

Héphaisztosz a kovácsmesterség istene, minden kézműves védelmezője. Római megfelelője Vulcanus. Zeus felesége, Héra apa nélkül szülte. Olyan csúnya volt, hogy mérgében lehajította az Olümposzról. Limnosz szigete mellett zuhant a tengerbe. A szigeten kitanulta a kovácsmesterséget, majd visszatért az Olümposzra. Zeus újra lehajította. Ezúttal a szigetre esett, és megsántult. Homérosz szerint eleve sántán született. Kovácsműhelye az Olümposz vulkán gyomrában volt. (Vulcanusé a Etna belsejében.) Itt készített Héra számára egy olyan trónust, amibe, amikor beleült az istennő, kezét-lábát önműködő bilincsek fogták át. Még Zeus kérésére sem volt hajlandó Hérát kiszabadítani, csak akkor, amikor Dionüszosz leitatta. Ekkor is csak azzal a feltétellel, ha feleségül veheti a gyönyörű Aphroditét. Amikor Arésszel, a hadistennel meztelenül összefutva találta a feleségét, egy általa arany láncból készített eltéphetetlen hálóval foglyul ejtette őket. Igazságot követelt, de az istenek csak kinevették. Ezt követően csak a mesterségének élt. Ő készítette pl. Zeus villámjait, Athéné pajzsát, Erósz nyilait, Akhilleusz fegyvereit. Attribútumai az üllő és a kalapács. Többnyire kovácsolás közben ábrázolták, mint egy Kr. e. 7–6. századi, fekete alakos lekythoszon (8. kép; PLEINER 1969, 19, és Fig. 9).

Sántaságával sokan, még magyar kutatók is foglalkoztak. Neves bronzkorkutatónk, Mozsolics Amália feltételezte, hogy a rézérc feldolgozásakor keletkező arzén gáz következtében bénult meg Héphaisztosz lába (MOZSOLICS 1976). Jobba György orvos szerint születése óta mindkét talpa és lábujjai hátrafelé álltak, ez a kongenitális malformáció vagyis a lóláb állás (JOBBA 1987).

8. kép.

Héphaisztosz egy fekete alakos vázán
(PLEINER 1969, Fig. 8)

A vindornyafoki üllő a nagyobb, nehezebb üllők közé tartozik. Britanniából ismerünk 50,5 kg-os darabot is (MANNING 1985, 2–4). Az Augstból származó példányról megállapították, hogy egyetlen bucából kovácsolták (MUTZ 1976, 25). A mi példányunk letisztítva sem látszik több darabból összeállítottnak. Ekkora tárgy megmunkálásához komoly szakmai tudásra volt szükség. A felizzított tárgy nagy hőt sugárzott, ezért különösen hosszú szárú fogó(k)ra volt szükség a mozgatásukhoz, és a felületüket is csak nagyméretű, két kezes ráverő kalapáccsal, pörölyvel lehetett alakítani. A legnehezebb augsti darab csaknem négy kilós (MUTZ 1976, 25, Abb. 21, 3875 gr), egy germániai példány az öt és fél kilót is meghaladta (PIETSCH 1983, 22, 91, és Taf. 6, 87, 5530 gr).

Ismereteim szerint a legnehezebb üllő a közeli Fenékpusztán egy gabonásveremből került elő, négy nagyméretű bucával együtt. A 28,1 × 25,2 × 20,2 cm-es, hasáb alakú darab súlya 82 kg (SÁGI 1979, 115, és 1. kép 1). Közlője a velük együtt talált emberi vázmaradványok alapján úgy vélte, hogy ezek a különös méretű bucák és az üllő Avitus császár 455 őszi pannóniai hadjárata során kerültek ide, és a keleti gótok 456. októberi támadása utáni rendcsinálás során rejtették el a környékről ideterelt helyi lakosok. Korábban magam is úgy véltem, hogy a Fenékpusztán feltárt tömegsírok a keleti gótok támadásával hozhatók kapcsolatba (MÜLLER 1978, 109), akárcsak az elrejtett vaseszközök (MÜLLER 1976, 27; MÜLLER 1982, 106). A horreum és a mellette lévő sütődék rétegviszonyai, illetve a ságvári és a szabadbattyáni hasonló jelenségek azonban egyértelművé tették, hogy a fenékpusztai tömegsírok a 374-es barbár betöréshez kapcsolhatók (HEINRICH-TAMÁSKA – PROHÁSZKA 2008, 149–150; MÜLLER 2011, 148). Ez vonatkozik az erőd területén nagyszámban elrejtett vastárgyakra is. A szőkedencsi éremlelet (R. ALFÖLDI 1949) jelzi, hogy a nagy szarmata-kvád betörés környékünket is érintette, és feltételezhető, hogy a vindornyafoki leletek elrejtése is 374-re keltezhető.

1. Ajánlott irodalom

R. ALFÖLDI Mária: A szőkedencsi későrómai éremlelet. – Monnaies du Bas Empire découvertes à Szőkedencs. *Antiquitas Hungarica* 3 (1949), 86–92.

BECKER, Julia L.: Metallwerkzeuge. Spuren des römischen Handwerks in den Nordwestprovinzen. https://www.academia.edu/34376709/Metallwerkzeuge_Spuren_des_römischen_Handwerks_in_den_Nordwestprovinzen [Utolsó elérés: 2020. 11. 22.]

BLÜMNER, Hugo: *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern*. Leipzig – Berlin 1912.

DARNAY Kálmán: Kelta pénzverő- és ötvös-műhely Szalacs-káról. *Archaeologiai Értesítő* 26 (1906), 416–433.

DOLENZ, Heimo: *Eisenfunde aus der Stadt auf dem Magdalensberg*. Klagenfurt 1998.

GAITSCH, Wolfgang: *Römische Werkzeuge*. Aalen 1978.

GAITSCH, Wolfgang: *Eiserne römische Werkzeuge. Studien zur römischen Werkzeugkunde in Italien und den nördlichen Provinzen des Imperium Romanum*. (BAR International Series 78.) Oxford 1980.

HEINRICH-TAMÁSKA, Orsolya – PROHÁSZKA, Péter: Pannonien zwischen Spätantike und Attilazeit am Beispiel von Tokod und Keszthely–Fenékpusztá. In: BODO, A. – EXTERNBRINK, H. – HERGET, M. (Hrsg.): *Hunnen zwischen Asien und Europa*. (Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 50.) Langenweißbach 2008, 143–156.

JACOBI, Gerhard: *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum Manching*. Wiesbaden 1974.

JOBBA György: Mi okozhatta Héphaisztosz sántaságát? *Orvostörténeti Közlemények* 117–120 (1987), 137–140.

KLUMBACH, Hans: Gerätegriff aus Hirschgeweih vom mainzer Legionslager. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 18 (1971), 226–232.

LEHOTZKY Tivadar: Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén. *Archaeologiai Értesítő* 21 (1901), 198–220.

LINDENSCHMIT, Ludwig: *Ein Massenfund römischer Eisengeräte*. (Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit 5.) Mainz 1911, 255–264.

MANNING, William H.: *Catalogue of the Romano-British iron tools, fittings and weapons in the British Museum*. London 1985.

MOZSOLICS Amália: Héphaisztosz sántasága. *Orvostörténeti Közlemények* 78–79 (1976), 139–147.

MUTZ, Alfred: *Römisches Schmiedehandwerk*. (Augster Museumshefte 1.) Augst 1976.

MÜLLER Róbert: V. századi bronzművesműhely maradványai Keszthely–Fenékpusztáról. – Reste einer Bronzewerkstätte aus dem 5. Jh. in Keszthely–Fenékpusztá. *Archaeologiai Értesítő* 105 (1978), 11–29.

MÜLLER Róbert: *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökkor végéig.* (Zalai Gyűjtemény 19/I-II.) Zalaegerszeg 1982.

MÜLLER Róbert: Késővaskori vaseszközlelet Petneházáról. – Späteisenzeitlicher Eisengerätfund aus Petneháza. *Jósa András Múzeum Évkönyve* 18–20 (1983), 61–74.

MÜLLER Róbert: Megjegyzések Fenékpusztai történetéhez. *Zalai Múzeum* 1 (1987), 105–122.

MÜLLER Róbert: Késő római kori vaseszközlelet Vindornyafokról. – Ein spätrömischer Eisengerätfund aus Vindornyafoke. *Zalai Múzeum* 14 (2012), 167–188.

MÜLLER Róbert: Mikor épült fel a Keszthely–fenékpusztai késő római kori erőd? – Wann wurde die spätrömische Festung von Keszthely–Fenékpusztai erbaut? *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica* 12 (2011), 145–153.

PIETSCH, Martin: Die römischen Eisenwerkzeuge von Saalburg, Feldberg und Zugmantel. *Saalburg Jahrbuch* 39 (1983), 5–132.

PLEINER, Radomir: *Iron Working in Ancient Greece.* Praha 1969.

SÁGI Károly: A fenékpusztai V. századi vasbucák történeti háttere. *Arrabona* 21 (1979), 113–115.